



T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

GELENEK GÖRENEK VE
İNANÇLAR

GAGAUZLARIN İLKYAZ YORTULARI (BAYRAMLARI) ADETLER VE ONLARA BAĞLI FOLKLORİK UNSURLAR

Doç. Dr. Liubovi ÇİMPOEŞ¹

Giriş:

Türk dünyasında “Eni yıl”, *İlkyaz* (Nevruz) bayramı; mutluluk verici, bilinen hem de neşeyle geçen bir bayramdır. İlkyaz geldiği zaman toprak canlanır, doğa uyanır; yeni bir dönem, yeni bir hayat, yeni bir yıl başlar. Gagauzlar arasında bu bayram “Nevruz” adıyla kutlanmaz; ama Türk dünyasındaki Nevruz Bayramının kutlanması ile Gagauzların “İlkyaz Yortusu” arasında büyük yakınlıklar vardır.

Gagauzlar, Hristiyan dinine mensup bir Türk halkıdır. Doğal olarak din, asırlar boyunca bir Gagauz kültürünü etkilemiştir; ama bu milletin Türklüğü ve âdetleri silmemiştir. Hristiyanlıkta ilkyaz -Mart ayındaki- yortuları büyük oruca -Paskalya orucu- denk düşer. Paskalya orucu yedi haftaya kadar sürer. Oruç zamanı şenlik ve bayram yapılmaz, bunlar yasaktır. Ama Gagauzlar hem bu orucu tutar hem de âdetlerini kültür hayatlarına uydurup ilkyazın gelmesini kutlarlar.

İlkyaz yortuları Orta Asya’dan Balkanlar’a kadar bütün Türk toplulukları arasında önemli bir yer almaktadır. Bu yortular ve onlara bağlı âdetlerin kökleri çok gerilere dayanmaktadır. Eski Türk toplulukları ilkyazın gelişini, tabiatın yeniden doğuşunu, dünyanın canlanıp yenilenmesini, çeşitli kutlamalarla karşılamaktadır.

Doğadaki yeni yıl başlangıcı – 1 Mart’tır. Mart ayının yortuları: *İlkyaz karşılanması* “*Baba Marta*” – 1 Mart’ta -, “*Kırk ayoz*” - 9 Mart’ta -, *Ay Todur Günü* ve *Peynir Haftası* şeklindedir.

1 Doç.Dr., Moldova Bilimler Akademisi, Gagauzoloji Bölüm Başkanı, Ichimpoesh@mail.ru; Hitit Üniversitesi Çorum, liubovicimpoes@hitit.edu.tr



Mart ayın 1/14* günü (yeni ve eski takvime göre) İlkyaz karşılama yortusudur. Bugün Gagauz kadınları sabahın erken saatlerinde, evlerinde genel bir temizlik yapmaktadır. Akşamdan hazırlanmış, örülmüş kırmızı ve beyaz yün iplikten *martacıklar*, kısmetli, sağlıklı ve bereketli olsunlar diye çocukların ve kızların ellerine, küçük hayvanların boynuzlarına ve boyunlarına, meyve ağaçlarının dallarına bağlanır. Sabahtan kırmızı kumaşı veya kırmızı erkek kuşağını evin saçağına asarlar.

Mart ayın 9/22 Kırk Ayoz” (kırkmeçik) yortusudur. O ilkyazın gelmesini ve tarımsal dönemin başlamasını gösterir. Bugünden sonra hava ısınmaya başlar ve tüm yapılan törenler tabiatın yeniden doğuşuna bağlıdır. Astronomik takvime göre 21-22 Mart gününe denk gelir İlkyaz yeni yılı veya İlkbahar ısınma günü olarak sayılır. Bugünün iki önemli töreni vardır:

- Ölüler anılır, onların ruhu için *Kırk Ayöz’lar için ritüel ekmek yapılır ve sonra dağıtılır.*

- Yeri ısıtmak, toprağı uyandırmak için ateşler yakılır.

- Meyve ağaçları “*korkutulur*”. Nacaklar ellerinde erkekler, meyve ağaçlarını kesmek üzere koşturur, kadın veya küçük kızlar onların yanında şunu diyor:

- *Kesme, kesme, bu ağaç bu yıl çok meyve verecek”.*

- Kızlar ellerinden *martalarını* (beyaz ve kırmızı örgülerini) çıkarıp güzel olmak için onları gül dalına asarlar, dilekler ve istekler söylenir. Bu *marta(cik)ları* turnalar toplar ve sıcak ülkelere götürür. Oralardan güneş, kısmet ve sağlık geri getirir.

İlkyaz bayramları, önceki Türk âdetlerini kapsamaktadır. Gagauzların eski topraklarında yani Bulgaristan’da en yaygın “Mart Nişanı” – martacık - hakkında efsaneler anlatılmaktadır. Bu güzel ve hoş efsane âdetlerimizin ne kadar eski olduğunu gösterir.

Bu efsane Asparuh hanın zamanlarına kadar dayanmaktadır. *O vakitler Han Asparuh Bizanslılara karşı savaşı kazanmıştır Balkanlar’da kendi devletini kurmuş ve bununla ilgili Tanrı’ya kurban yapmak istemiştir. Eski âdetlere göre; kurban ateşini bir demet dereotuyla yakmak gerekiyormuş. Bu topraklarda o dönemde dereotu yokmuş. Han düşünceye dalmış ve o an Hanın omuzuna bir kırlangıç konmuş ve Han’da onun ayağında bağlı bir demet dereotu görmüş.*

Hanın kız kardeşi rüyasında abisinin dereotuna ihtiyacını görmüş ve eski Bulgar topraklarından kuşun ayağına dereotu bağlayıp bu dereotu demetini abisine göndermiş. O bağlı demetin uçlarını keserken, Hanın kız kardeşi parmağını da kesmiş ve beyaz ipin bir parçası kırmızı olmuş.

Han dereotu demeti ile kurban yerinde ateş yakmış, demet ipini de eline bağlamış. Bunu görünce herkes aynısını yapmış. Elleri beyaz ve kırmızı iplik bağlamışlar. O gün Mart ayın birinci günüyümüş ve o vakitler 1 Mart Yeni Yıl sayılmış.

O günden itibaren o beyaz ve kırmızı iplik Mart ayının adını (Marta) taşımaktadır. O zamanlar Bulgaristan’daki Bulgarlar ve Slavlar arasında barış ve anlayışın sembolü olmuştur. Bu âdet günümüzde de devam etmektedir. Mart ayında, sağlık ve kısmet için “Martinitisa” adında

kırmızı ve beyaz iplikten yapılmış olan bir nişan, göğsümüzün sağ tarafına takılmaktadır. (SABATİNOVA, D. 1998:92)

Altay dağlarındaki Şamanist Türk halklarındaki ilkyaz bayramları ile Moldova'daki Hristiyan Gagauz Türkleri'ndeki ilkyaz bayramları arasında birçok ortak yönler bulunmaktadır: *Evlerin temizlenmesi, bayramlık giysiler, giyim şekli, insanların bir araya gelmesi, sofraların üzerinde bulunan ekmek çeşidi, daha çok süt ürünlerinden yapılması vb.* Ondan sonra oyunlar, güreşler, at yarışları; insanların birbirlerine yaklaşımları, aralarında dargınlıkların son bulması gibi şeyler Türk halkları arasında gözlenmektedir.

Moldova'da toplu yaşayan Ortodoks-Hristiyan Gagauzların ilkyaz bayramları ile diğer Türk halklarının Nevruz (Yenigün) bayramları arasında birçok ortak yanlar bulundurmaktadır. Gagauzların ilkyaz bayramlarına özgü âdetler ve onlara bağlı birçok semboller vardır. Bunların bazıları dinî âdet ve sembollerden etkilenmiş ise de dinden bağımsız olarak gelişmiş onları da vardır ve bunlar bugüne kadar muhafaza edilmiştir.

Nüfusun çoğunluğunun köylerde tarım ile uğraşan ve kırsal bir hayat süren halktan oluşması sebebiyle Gagauzlarda ilkyaz yortularındaki âdetler, soğuk hayatın ısınmasını yenilenmesini gösterir. İlkyaz bayramları arasında temizlik ve yenilenmeye dayalı âdetler olduğu gibi hastalıktan ve kötülükten korunmak için de âdetler vardır. Evler, çatılar, ambarlar ve ahırlar temizlenir. Bu yenilenme ve temizlenme fikri, insanların ruhlarını temizlenmesinden başka insanlar arası ilişkilerin de temizlenip yenilenmesini kapsar. Bütünsel olarak bakılırsa ilkyaz kutlamaları toplumsal hayatın yenilenme sürecine katkıda bulunmaktadır.

Tabiatın yenilenmesine bağlı olarak insanların onun bir damarı gibi kendilerini yenilemeleri sürecini gösteren en önemli âdetlerden biri Prost *etmek* ve *prost olmak* (affetmek ve affedilmek) âdetidir ilkyaza özel bu ritüeldir. Affetme töreni insanların vücutlarının kuvvetlenmesine, insanların birleşmelerine ve barış içinde yaşamalarına hizmet etmektedir.

Dost, ahbab, soy, akraba arasındaki küskünlükler aradan kaldırıldığında yapılan yanlışlıklar geçmişte bırakılıp geleceğe bakıldığında toplumsal yaşamın daha uyumlu bir biçimde ilerlemesi mümkün olmaktadır.

Gagauzların arasında affetme ve affedilme âdetinde önemli bir sembol de ateştir. Burada ateş ve mum yakmanın işlevi, koruma ve temizlenmedir. Ateşin; dünyayı temizlediği, hastalıkları ve kötülüğü yok ettiği ve insanlara yaşama kuvveti verdiğine inanılır. Aile içinde affetme âdeti bütün aile fertlerinin birbirinden af dilemesi ile gerçekleşir. Yetişkin ve başka evde yaşayan ya da kendi ailesi olan çocuklar baba evine gelirler. Onlara ek olarak aile büyüklerinin vaftiz ettiği yakınları da ziyarete gelir ve af dilemeye katılırlar. Evin annesi mum yakar ve gelenlere bu mum ile haşlanmış yumurta verir. Burada ateş ruh temizliğini ve yaşam bütünlüğünü sembolize eder ve onları koruyucu bir rol oynar.

Af dileme sırasında önce yaşça daha küçük olan kişiler af diler ve bu sırada büyüğün elini öper. Daha sonra büyük küçüğün elini öper ve en son olarak da küçük tekrar büyüğün elini öper.

Öte yandan, Paskalya öncesinde yedi hafta boyunca tutulan oruç başlamadan önce (bu



oruç mart ayına rastlar; ama takvimin akışına göre yeri değişir) Gagauzlar ateş yakarak çeşitli biçimlerde ilkyazın gelişini kutlarlar. O günün akşamında sokakta her bir evin yanında ve köy meydanında ateş yakılır. Yakınlar, akrabalar ve komşular birbirlerinin ateşine yaklaşıp ateşin üstünden atlar ve birbirlerinden af dilerler. Bu âdet soyun gücünü, ailenin birliğini hem de nesiller (evlat boyları) arasındaki kopmaz bağlılığı göstermektedir.

Ateş yakılmasının belli kuralları ve sırası vardır. Yakacakları sokağa evin yaşlı erkeği taşır, çocukları ile torunları da ona yardım eder. Bu, aile ve mülk bütünlüğünün hem de âdetlerin korunmasının önemini gösterir. Evin en yaşlı erkeği, ilk önce hayvanların dışkılarında artakalmış posaları (*irinti*) daha sonra bir parça samanı en sonra da gündöndü saplarını ya da asma çubuklarını üst üste koyar ve ateşi yakar. Bu şekilde sırayla üst üste yığarak ateş yakılması, Gagauzların çiftçilik ve hayvancılık ile iç içe olan yaşamını sembolize eder.

Ateş üstünden atlamanın da belli kuralları vardır: İlk önce ateş yüksekken ateşin üstünden delikanlılar ve genç kızlar atlar. Yaşlılar ise küçük çocukları kucaklayıp ayaklarını ateşin üstünden savurarak atlatırlar ve daha sonra da kendileri atlarlar.

İlerleyen saatlerde yavuklusu olan gençler birbirlerinin ateşlerine yaklaşırlar ya da meydana görüşmek, af dilemek için toplanırlar ve közde yumurta pişirirler.

Ateş üstünden atlamanın yanı sıra evlerin önünde yakılan ateş başka biçimlerde de kullanılır: Ev sahipleri bir kürek ile ateşten közü alıp o közü ahırların içinde dolaştırarak tüttürürler. Közün hayvanların barınaklarında tüttürülmesinin hastalıklardan, kötülükten korunmaya ve temizlenmeye hem de hayvan sürülerinin çoğalmasına hizmet ettiğine inanılır. Evde yatalak hasta varsa onun odasına da köz götürülür ve sağlık için dua edilir.

Mart ayında ilkyaz yortularına bir de *Ayoz Todur* günü rast gelmektedir. Ayoz Todur atların koruyucusu sayılır. Bu günde köy meydanlarında delikanlılar yürük atları ile yarışır. Bütün Türk dünyasında olduğu gibi Gagauzlar arasında da at yarışı ve güreş çok sevilen yarışmalardır. Gagauzlarda ilkyazda bu oyunlar olmadan yortu olmaz.

Buna ek olarak Türk dünyasında olduğu gibi ilkyaz yortusunda ateş boyunda yumurta haşlanır, soğan kabuğu ile boyanır, masalara konulur ve çocuklar, gençler “yumurta kazanma”(-kapma) oyunu oynarlar. Yumurta burada bir başlangıç, dünyanın canlanması ve yenilenmesi sembolüdür.

İlkyaz yortularıyla ilgili birtakım gençlik ve çocuk oyunları da vardır. Gençler ateşin üzerinden atlayıp şenlikli oyunlar oynar. Çocukları ise içerde başka oyunlar bekler. Bu oyunlara birkaç örnek verebiliriz:

Yumurta kapması: *Yumurta makara ipliğiyle ortasından iğne saplayarak, tavana asılır. Büyüklere birisi o yumurtayı sallayınca çocuklar ellerini arkalarına koyup ağızları ile onu tutmaya çalışırlar. Yumurtayı tutan oyunu kazanır ve ona bahşiş verilir. O yılın oyununu kazanan çocuk için bereketli olacağını inanırlar.*

V.Moşkov, Gagauzların arasında yaşayan ve onların adetlerini inceleyen bir bilim ada-

mıdır. Kitabında bu oyunlardan "hamam" adıyla söz eder ve şöyle anlatır: "Özellikle bu gün için hazırlanır. Asılı yumurtanın altına bir sofraya koyarlar. Sonra sofranın etrafında 10 yaş civarında kız çocukları oturur. Çocuklar ellerini arkalarında tutarlar. Birisi ipi sallar. Oturanların ağızına üçer kere rast getirmeye çalışır. Yumurtayı tutana gümüş para verilir".

Atanas Manov, Varna Gagauzlarında yumurta yerine helva veya ceviz kullanıldığını kaydeder (MANOV, A. 1938:116)

Alma kazanması: Kazanı ağızına kadar su ile doldurup içine ufak elmalar koyulur. Çocukların elleri arkada olur. Ağızları ile elmayı kazandıktan çıkarmaları lazımdır. Almaya çalışan çocuk su içine dalar ve elmayı kazanır. V. Moşkov, su dolu siniden ağızla kuruş para çıkarıldığını söyler.

Meydan oyunlarından Gagauzlarda en çok ve sık "Yarış-Koş" yapılır.

Güreşsiz bir yortu, bir bayram düşünülmez. "Güreş", "Kemerden", "Kuşaktan", "Kabak atmaa" gibi çeşitli güreş oyunları yapılır. Köy başı bahşişleri hazırlar. Yaşlılar bahis yaparlar. Kazananlar omuzlarında koçu götürürler. İlkyazın, oruçta gençler meydanda yeşil çimen üzerinde "Rop-rop"ya da "Baba topu" adında oyunlar oynarlar. Gençler arasında en çok oynanan oyunlar: "Çadır burcu", "Uzun kol", "Yüzük", "Kabak" gibi oyunlardır. 10-12 yaşlarındaki çocukların oyunları ise "Basma", "Tura", "Jdolka", "Pitanka", "Torba kapmaca", "Eşek beli", "Çizik", "Duvar topu" oyunlarıdır. (MOŞKOV, W. 1900: 35-62)

İlkyazın gelişini karşılayan yortulardaki unsurlardan bir diğeri ise "Marta" adlı iplikdir. Marta beyaz ve kırmızı ipliklerin birlikte kıvrılması ile yapılır. Beyaz, dünyanın saflığını, temizliğini ve yenilemesini; kırmızı ise dünyanın canlanmasını ve doğmasını temsil eder.

Marta bağlama âdeti Moldova'da yaşayan diğer halklarla beraber Gagauzlar için de önemlidir. Küçük çocuklar korunsun ve sağlıklı olsunlar diye kollarına yünden kıvrılmış Marta bağlanır. Yine korunsunlar ve sağlıklı olup çoğalsınlar diye kuzuların, oğlakların hem de tayların boyunlarına ya da yelelerine Marta bağlanır. Ayrıca buğdayların bereketi olsun diye evin saçağına kırmızı renkte erkek kuşağı asılır.

Zenginlik ve bereket olması, ağaç dallarının meyve ile dolu olması ve ağaçlara zarar gelmemesi için bahçelerdeki meyve ağaçlarına kırmızı iplik bağlanır.

Beyaz-kırmızı renkteki *Martacık* çok değerli, sevilen, insana sıcak duygular veren bir sembol olarak görülür. Son yıllarda "Marta Bağlama" yeni biçim kazanmıştır. Bir âdet olarak martın birinde insanlar göğüslerine *Martacık*, *Martinîça* takmaya başlarlar (Moldova'da buna Mârţişor denilir). Çeşitli süs ve çiçek şekilleri, bir el sanatı hâline gelmiştir. Kırmızı ve beyaza ek olarak yeşil rengi de *Marta* yapımında kullanılır. Birbirini seven ve sayan insanlar birbirine bu İlkyaz nişanını vererek sağlık, kısmet ve başarı dilerler. *Martacık* insanların birbirlerine sevgi ve saygı göstermesinin, toplumsal bütünlüğe ulaşmanın küçük ama önemli bir nişanı olmaktadır. O, Balkanlar'daki tüm halklar arasında gelişmiş, kapsamı genişlemiş, yeni boyutlar kazanmıştır. Gençler arasında âşıklar gününden sonra ikinci sırayı alan *Martacık* verme âdetinin, ilkyaz yortularının nasıl büyük potansiyelleri olduğunu göstermektedir.



"martacıklar" meyve ağaçlarının dallarına bağlanır.



At yarışları, Çadır kasabası.



Peynirli afta ilmekleri. 'Kıvrıma' (kaymaklı böreği)



Peynirli gözleme



Gevrek



Prost etmek ve prost olmak (affetmek ve affedilmek) âdetidir.



Küçük çocukları kucaklayıp ayaklarını ateşin üstünden savurması.



KAYNAKÇA:

- *Yazarın Arşivi* (1987- 1996). Moldova, Ukrayna, Kafkasya, Bulgaristan, Trakya (Türkiye), Romanya'daki Gagauz Köylerine Ekip Gezisinde Yazılan Malzemeler.
- *Gagauz Kültürü Araştırma Bölüm Arşivi* (Moldova Bilimler Akademisi).
- SABATİNOVA, D. "*Otkoleşno vreme*". Silistra, 1998.
- МАНОВ, А. Потеклото на гагаузите *и* техните обичаи *и* нрави. В две части. Варна, 1938
- МОШКОВ, В. "Гагаузы Бендерского уезда" // Этнографическое обозрение. 1900, N 1. с. 2-62.
- ЧИМПОЕШ, Л. Гагаузские народные гуляния // История и культура болгар и гагаузов Молдовы и Украины (Сборник статей к 100-летию со дня рождения И.И. Мещерюка) / Научный ред. И.Ф. Грек. Кишинев, 1999. С. 264-276.
- ÇİMPOEŞ, Lübov. "*Gagauzlarda İlkyaz Yortuları İle Çocuk Ve Gençlik Oyunları İlişkisi*". Türk Dünyasında Nevruz. Bildiriler. III Uluslararası Bilgi Şöleni(18-20 Mart 1999, Elazığ). 2000, S.101-104.
- ÇİMPOEŞ, Lübov. "*Gagauzlarda İlkyaz Yortularının Sembolleri*". Türk Kültüründe Nevruz. V. Uluslararası Bilgi Şöleni. 15-16 Mart. Diyarbakır, 2002, S. 45-48.